

SLAVICA SLOVACA

Ročník 54 • 2019 • **1**

SLAVISTIKA

Redakčná rada:

Mojmír Benža, Erika Brtáňová, Václav Čermák (Česká republika), Mária Dobříková,
Ján Doruľa, Júlia Dudášová-Kriššáková, Adriana Ferenčíková, Martin Hurbanič,
Daniela Konstantinová (Bulharsko), Jaromír Krško, Ján Lukačka, Šimon Marinčák,
Cyril Vasiľ (Taliansko), Desislava Najdenova (Bulharsko), Ján Stradomski (Poľsko),
Elena S. Uzeňiová (Ruská federácia), Peter Zubko, Peter Žeňuch

Výkonní redaktori: Ľubomír Gábor, Ľubomíra Wilšinská

Technický redaktor: Martin Žeňuch

Adresa vydavateľa a sídlo redakcie:

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 31750940

© Slovenský komitét slavistov, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, IČO: 30842913

OBSAH

ŠTÚDIE

R. JÁGER: Vzťah vládnej moci a cirkvi na Veľkej Morave	3
Д. НАЙДЕНОВА: Из историята на славянските юридически текстове. Ръкопис № 34В от ръкописната сбирка на музея в Пшемисъл	11
J. KRŠKO: Vlastné mená – svedkovia stredovekých byzantsko-slovanských kultúrnych a jazykových kontaktov	20
Ю. МЕДВЕДИК: Рецепція апокрифічних джерел у поетичних текстах українських барокових різдвяних пісень: питання джерелознавства та текстології (за матеріалами вибраних рукописних пам'яток останньої третьої XVII – кінця XVIII ст. та початківського «Богослосника»)	27
I. ЗАДОРОЖНИЙ: Проблематика досліджень та джерела музичних текстів Літургій Простопінія Бокшя-Малинича	39
E. M. HRDINOVÁ – P. ALEŠ: Napsané zůstává... Tzv. „Levínský kocour“ jako památka československé redakce církevní slovanštiny	49

ROZHLADY

E. BRŤÁŇOVÁ: Obraz konfesii a kultúr v katolíckej kázňovej próze na Slovensku v 18. storočí	63
W. BUGEL: Polemické spisy Michala Andrejly Orosvigovského. Charakteristika dosavadných výzkumů	78

SPRÁVY A RECENZIE

J. FENÍK – R. LAPKO: Konferencia o teokracii	90
P. TKÁČ: Vedecká konferencia rusistov. Vymedzovanie špecifik modelu ruského sveta v ruskom jazyku, literatúre a kultúre	91
R. JÁGER: ŽEŇUCH, P. – BELAKOVA, J. V. – NAJDENOVA, D. – ZUBKO, P. – MARINČÁK, Š.: Užhorodský rukopisný Pseudozonar – Pravidlá mníškeho a svetského života z prelomu 16. – 17. storočia	92
S. SOJDA: OLCHOWA, G.: System adresatywny języka polskiego i słowackiego na początku XXI wieku	94
Z. SLOBODOVÁ: VRÁŽELOVÁ, V.: Tvorenie termínov v odbore cestovného ruchu v slovenčine a v ruštine. Slovensko-ruský a rusko-slovenský terminologický slovník cestovného ruchu	95
P. ŽEŇUCH: Zo správy o činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v roku 2018.	96
P. ŽEŇUCH: Zo správy o činnosti Slovenského komitétu slavistov v roku 2018	99

SLAVICA SLOVACA

Ročník 54 • 2019 • 1

SLAVISTIKA

JAROMÍR KRŠKO*

Vlastné mená – svedkovia stredovekých byzantsko-slovanských kultúrnych a jazykových kontaktov

KRŠKO, J.: Proper Names – Medieval Byzantine-Slavic Cultural and Language Contacts Witnesses. *Slavica Slovaca*, 54, 2019, No. 1, pp. 20-26 (Bratislava).

The paper introduces the solution of tension between pagan and Christian world during the early Middle Ages shortly after the succession of Christianity. The evidence of mentioned tension lies in the existence of various toponyms and antroponyms, which are connected with Byzantine-Slavic cultural environment, too.

Onomastics, toponyms, antroponyms, Byzantine-Slavic Christian tradition.

Kultúra národa je zapísaná nielen v jeho dejinách, ale aj v jazyku. Dynamické spoločenské zmeny, ktoré sa reflektujú v jazyku, sú súčasťou historickej a kultúrnej pamäte každého etnika. Jazyk je svedectvom kultúrnych a hospodárskych kontaktov, hospodárskeho rastu i úpadku, ideologických spoločenských zmien. Ideový konflikt dovtedajšieho polyteistického náboženstva Slovanov s nastupujúcim monoteistickým kresťanstvom vyvolal spoločenské napätie, ktoré výrazne dokumentuje nielen archeológia, história, ale aj jazykoveda.

V príspevku sa pokúsime poukázať na viaceré aspekty tohto napätia a jeho odraz v slovenskej toponymii a antroponymii. Pozornosť sústredíme na niekoľko relevantných okruhov – potrebné je všimnúť si toponymá, ktoré sa vyskytli v oblastiach s pôvodnými pohanskými náboženskými objektmi, podobný charakter majú aj ojkonymá patronymického charakteru, ktorých úlohou bolo potláčať pohanský kult, resp. pôsobiť v oblastiach pohanského kultu. Ďalšou onymickou vrstvou, ktorej budeme venovať pozornosť, sú mená spojené s byzantsko-slovanskými vzťahmi – v toponymii, ale aj v antroponymii.

Vlastné meno, na rozdiel od apelatíva, presvedčivejšie dochováva vzťah pomenúvateľa k objektu a tým má väčšiu výpovednú hodnotu. Proprium totiž pomenúva jedinečný objekt, ktorý musel v procese nominácie pomenúvateľ vybrať z množiny viacerých (často podobných) objektov, jeho emocionálny vzťah k tomuto objektu ovplyvnil výber motivačných príznakov a po vzniku mena muselo byť toto meno akceptované ostatnými členmi spoločnosti. Akceptácia mena znamená vyjadrenie súhlasu s motivačnou stránkou propria, čiže spoločenstvo preberá ideovú podstatu pomenúvateľa v čase vzniku propria. Vlastné meno, resp. sústava vlastných mien v určitej oblasti, predstavuje živú kroniku ukrývajúcu bohatú históriu regiónu alebo národa.

Niektoré apelatíva z obdobia pohanstva našich predkov zostali v slovnej zásobe len vo forme apelatív. Niektoré z nich sa však stali motivačným východiskom pre vznik toponým, prípadne ojkonym. Túto situáciu výborne zmapoval R. Krajčovič a viacero názvov publikoval v knižke *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*.¹ S pohanským kultom našich predkov sú najbližšie spojené ojkonymá *Božice* (severne od Trebišova), ktoré boli motivované apelatívom *božec* (psl. *božьcъ*) – v súčasnej slovenčine už nenachádzame jeho pôvodný význam, ale v starej češtine slovo *božec* znamenalo pohanského bôžika, podobne aj v starej poľštine, v ktorej slovo *bożec*

* Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica.

¹ Krajčovič, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005.

znamenal označenie pohanského boha.² Apelatívum *háj* (psl. *gajъ*) motivovalo ojkonymum Háj (V od Turčianskych Teplíc). Hoci prvá písomná zmienka o obci pochádza až z roku 1264 ako *Hai*,³ v skutočnosti ide o omnoho staršiu osadu, pretože pôvodný význam apelatíva *háj* znamenal ohradené posvätné miesto v lesíku, obetište.⁴

Pôvodný názov dnešnej Valče (okr. Martin) bol *Veščani* (1113 *Wesscan*).⁵ Nepochybne išlo o osadu veštcov, ktorí zohrávali v živote našich pohanských predkov veľmi dôležitú úlohu. Niekoľko kilometrov od nich smerom na sever existovala (dnes zaniknutá) osada *Modly* s historickými dokladmi z roku 1255 *Modly* a z roku 1351 *Modle*.⁶ Išlo o podobné kultové miesto ako v Hájí, ktoré označovalo miesto, kde sa naši predkovia oddávali kultovým obradom spojeným s prinášaním obetí. Pohanské modly, sošky bôžikov sa v prasloviančine označovali aj apelatívom *kapъ*, ktoré nájdeme v názve *Kapice* (pôvodne Dolné a Horné Kapice ležiace východne od Hlohovca). Historické doklady na tieto obce pochádzajú z rokov 1261 *Wruuskap*, 1261 *Haloskap*.⁷

Pohanské kultové miesto, na ktorom sa Slovania oddávali tancu a spevu ústiacim do vytrženia, motivovalo názov osady *Šaľa* (1002 *Sala*, 1251 *utraque Sala*).⁸ Túto motiváciu potvrdzuje aj dnešné šalianske sídlisko *Veča* na ľavom brehu Váhu (pôvodne osada *Veca* – 1113 *Vveza*, 1246 *Weche*), ktoré bolo motivované praslovanským apelatívom *věca* – rokovacie zhromaždenie ľudu, kmeňov, vojvodov, ktoré obyčajne sprevádzali kultové obrady.⁹ Je predpoklad, že pôvodná usadlosť vznikla na strategickom mieste pri brode cez Váh a prechod cez vodu na miesto nazývané Šaľa plnil očistnú funkciu. S funkciou pohanských čarodejníkov a zaklínačov sú spojené viaceré slovenské ojkonymá. Východiskom pre ich názvy bol psl. apelatívum *vrakunъ* (od koreňa *vra-* súvisiace so slovesom *vрати* – hovoriť bez zmyslu). Pôvodný význam apelatíva sa v slovenčine už nedochoval, ale jeho primárny význam potvrdzujú ďalšie slovanské jazyky – srbské, chorvátske *vrač* znamená jasnovidec, prorok, bulharské *vrač* znamená čarodejník, podobne aj v starej ruštine slovo *vrač* znamenalo zaklínač, dnes má význam lekár. Praslovanské apelatívum *vrakunъ* motivovalo osadu *Vrakuň* (juhozápadne od Dunajskej Stredy – 1260 *Warkun*, 1284 *Warkon*) a *Vrakuňa* (dnes časť Bratislavy – 1279 *Werekne*).¹⁰

Pokiaľ vnímame priestorovú (a časovú) distribúciu pôvodných pohanských ojkonym a toponým na území včasnostredovekého Uhorska s ojkonymami (prevažne) patronymického charakteru, resp. ojkonymami zviazanými s kresťanským kultom, novovznikajúce osady prezentujúce kresťanstvo sa nachádzajú v blízkosti pôvodných osád spojených s pohanstvom.

Pohanstvo a kresťanstvo na začiatku svojej spoločnej existencie neboli v napätí a predpokladáme, že tieto ideológie sa navzájom tolerovali. Postupným zvyšovaním aktivít jednotlivých christianizačných misií – bavorskej, franskej a neskôr aj byzantskej sa však začínajú prehlbovať rozdiely medzi pohanstvom a kresťanstvom. Vládnuce vrstvy prijímajúce kresťanstvo aj z národno-štátnych pohnutí vytvárajú tlak na ľud, ktorý naďalej vyznáva pohanský kult. J. Hladký konštatuje, že „vzťah k viere predkov, pohanstvu, bol istotne taký silný, že kresťanstvo začalo v populácii obidvoch kniežatstiev či neskoršej Veľkej Moravy prevažovať nad pohanstvom aj vďaka činnosti rôznych misií a predpokladanej podpore kniežat až po výmene generácií. Taká zásadná zmena, akou bola koexistencia pôvodného polyteistického náboženstva s novým monoteistickým náboženstvom, sa nezaobišla ani bez spoločenského napätia. Nedá sa preto hovoriť o akejsi symbióze

² Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 113.

³ Beňko, J.: Starý Turiec. Martin: Osveta, 1996, s. 38.

⁴ Krajčovič, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 165.

⁵ Beňko, J. Starý Turiec, c. d., s. 59.

⁶ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 117.

⁷ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 115.

⁸ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 143.

⁹ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 142.

¹⁰ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 118.

kresťanstva s pohanstvom, ale skôr o napätí medzi nimi. Prejavovalo sa najskôr zo strany tradičného pohanstva k novému a menšinovému kresťanstvu, neskôr zasa naopak – zo strany prevažujúceho kresťanstva k pôvodnému a ustupujúcemu pohanstvu.¹¹

Vzmáhajúci sa kresťanský kult pôsobil na pohanstvo inštitucionálne – v snahe vykoreniť pohanstvo sú napr. v úvode k veľkomoravskému právnomu zákonníku *Zakon sudnyj ljudem* (Súdny zákonník pre svetských ľudí) zapísané tresty za vyznávanie pohanských kultov. Nepriame pôsobenie cirkvi na postupné odstraňovanie pohanského kultu nachádzame v priestorovej a časovej distribúcii toponým a ojkónym spojených s kresťanskou tradíciou. Časový horizont súvisí s tým, že tieto toponymy vznikajú v rozpätí od 11. storočia zhruba do 13. – 14. storočia. Po definitívnom víťazstve kresťanstva už nebola potreba pomenúvať nové objekty s takouto motiváciou. Priestorová distribúcia súvisí s tým, že v blízkosti pohanských kultových miest postupne vznikali mladšie osady, ktorých názvy boli motivované kresťanskou tematikou. Cirkev sa usilovala postaviť v blízkosti týchto sídel kostoly – takto vzniká veľké množstvo ojkónym patronymického pôvodu – napr. *Borský Svätý Jur*, *Turčiansky Svätý Martin*, *Liptovský Svätý Mikuláš*, *Svätý Anton*, *Turčiansky Svätý Ďur*, *Svätý Kríž*, *Liptovský Svätý Peter*, *Liptovská Svätá Anna*, *Svätá Mária*, ale aj *Michalovce*. Okrem patronymických (kresťanských) ojkónym vznikajú aj názvy motivované apelatívami sémanticky spojenými s kresťanstvom – *kostol*, ktorý nachádzame v názve *Kostoľane* (1331 Costulan, dnes Zemianske Kostoľany), apelatívum *biskup* motivovalo ojkonymum *Biskupice* (1262 Pispuky, 1359 villa Episcopi, dnes Podunajské Biskupice), apelatívum *kríž* motivovalo názov osady *Svätý Kríž* (1075 Kerestur, 1237 Cristur, 1246 Villa Sancte Crusis de Susal), od roku 1955 Žiar nad Hronom a obec *Svätý Kríž* (juhozápadne od Liptovského Mikuláša), ktorá sa postupne formovala z pôvodného názvu Črmné v roku 1360 (1277 Chermele, 1293 Chermona, 1352 Cherumna, 1360 Chrmna, Sancta Crux, 1396 Kerestur, 1466 ako Csrmino, 1498 Zenthkezt, 1773 Czmrno Swaty Kríž 1808 Čžermnue, 1920 Svätý Kríž). Z apelatíva *kríž* vznikol aj názov (dnes už neexistujúcej) obce *Kríž nad Váhom*, ktorá sa v historických listinách prvý raz spomína roku 1297 ako *Kereztur* (1773 Swaty Kriss, 1927 Svätý Kríž nad Váhom). Obec zanikla v roku 1961 – zlúčením so susednými obcami Mošovce nad Váhom a Vieska a vytvorili spoločnú obec Považany.

Tieto kresťanské ojkonymy vytvárali pendant k pohanským toponymám s cieľom eliminovať používanie pohanských kultových obradov, presvedčiť obyvateľov o učení kresťanstva a získať ich pre myšlienky kresťanstva. Na území vtedajšieho Uhorska môžeme tak sledovať vytváranie ojkonymických pohansko-kresťanských dvojíc, prípadne oblasti s pohanskými kultovými miestami, v ktorých vznikol kostol, kláštor, prípadne iná kresťanská stavba ako základ kresťanského centra. Dokumentovať to môžeme na vyššie spomínaných pohanských toponymách. V blízkosti Kapíc neďaleko Hlohovca získal v 13. storočí susednú usadlosť nitriansky biskup a podľa tohto dostala usadlosť názov *Biskupová* (1326 villa Domini episcopi Nitriensis), s rovnakou motiváciou boli založené Podunajské Biskupice (1262 Pispuky, 1359 villa Episcopi) v blízkosti Vrakune (dnešnej mestskej časti Bratislavy) a dosah Podunajských Biskupíc bol istotne aj smerom na východ, kde sa južne od Dunajskej Stredy nachádza osada *Vrakuň* (1260 Warkun, 1284 Warkon). Nitrianske biskupstvo plnilo v christianizácii severného Uhorska významnú úlohu, pretože majetkovo posilňovalo kláštory a zakladalo osady v okolí novopostavených kostolov. V oblasti Turca pôsobila jedna z najstarších reholí – benediktíni, ktorí šírili kresťanstvo už v období Nitrianskeho kniežatstva.¹² Zo svojej rehole v Kláštore pod Znievom sa benediktíni snažili šíriť kresťanské myšlienky v oblasti celého Turca, „potierali slovanské pohanské božstvá, ktoré staroslovenskí Turčania vtedy, ale aj neskôr, ojedinele azda až

¹¹Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 118.

¹²Pomfýová, B.: Ranostredoveké kláštory na Slovensku: Torzálna architektúra – torzálné poznatky – torzálné hypotézy. In: Archaeologia historica, 2015, roč. 40, č. 2.

do 11. storočia, uctievali a obetovali im v dedine v 13. a 14. storočí zvanej Modly... Pomenovanie tejto osady ležiacej v katastri Martina bolo pre Turčanov aj v 14. storočí živé a zrozumiteľné ako miesto obetiska pohanskému Perúnovi a možno aj iným božstvám, napr. Turovi, ktorých vyznávali ich predkovia. Také kultové miesto predpokladáme aj v chotári starej dediny Háj, na hradisku nad Nolčovom, zvanom Pohanovo a inde.¹³ J. Beňko však predpokladá, že benediktíni pôsobili v oblasti Turca, neskôr aj Liptova ako mnísi – pustovníci, podobne ako pôsobili sv. Svorad a sv. Benedikt na Považí. Benediktínov neskôr (v r. 1251) v Kláštore pod Znievom vystriedala rehoľa premonštrátov – tí napr. v blízkosti kultového pohanského centra Háj postavili v druhej polovici 13. storočia nový farský kostol zasvätený sv. Michalovi archanjelovi,¹⁴ ktorý sa stal základom osady Turčiansky Svätý Michal. Pôsobenie benediktínov v Turci eliminovalo aj pôvodnú osadu *Veščani* (1113 *Wesscan*), ktorá sa neskôr premenovala na Valču podľa mena nového majiteľa.

O pôsobení mníchov – pustovníkov svedčia v slovenskej toponymii viaceré terénne názvy. Najkomplexnejšie spracovanie christianizačných snáh rádu benediktínov na území dnešného Slovenska prináša monografia J. Kútnika,¹⁵ v ktorej veľmi podrobne spracoval príchod rehole benediktínov do Nitry r. 828, o čom svedčí patrocínium sv. Hipolyta na Zobore a ďalšie šírenie kresťanstva prostredníctvom benediktínov – eremitov. Z onomastického hľadiska venovala tejto problematike pozornosť napr. E. Krošláková.¹⁶

J. Kútnik sleduje stopy benediktínov vďaka dochovaným toponymám typu *Ipolť*, *Ipol*, *Polt*, *Poli*, *Pol*, ktoré vznikli, podľa jeho názoru, skrátením patrocínia Hipolyt. Jednotlivé misijné prúdy smerujú z Nitry – centra benediktínov – v dvoch smeroch – severovýchodne a juhovýchodne. Prvý smer nachádzame v Turci – tu nachádzame toponymum (a neskôr ojkonymum) *Polireca* (dnes obec Polerieka), odtiaľ nachádzame toponymum v Liptove – rieka *Ipolitica* a toponymum *Ipolť*¹⁷ a na rozhraní Liptova, Spiša a Horehronia sa nachádza vrch *Polta*, ktorý sa neskôr pre svoju sémantickú nepriežračnosť premenoval na Holicu a dnes nesie názov Kráľova hoľa.¹⁸ V juhovýchodnom smere vníma J. Kútnik s takouto motiváciou rieku *Ipeľ* a ďalej les a potok *Ipolník* v Gemeri.¹⁹

Podobne ako E. Krošláková, aj J. Kútnik sleduje toponymá typu *Remeta*, *Remata*, *Mnich*. Apela­tíva *remeta*, *remata* nie sú dochované v slovnej zásobe slovenčiny, pretože ako apela­tíva sa do jazyka ani nedostali. Primárnym východiskom toponým bolo latinské apela­tívum *eremita* s významom pustovník, osoba z náboženských dôvodov žijúca v samote asketickým životom. Prvotní eremiti boli príslušníci benediktínskeho rádu, neskôr paulíni.²⁰ V databáze slovenských toponým nachádzame 19 toponymických objektov motivovaných pôvodným latinským apela­tívom *eremita* – pole *Remiatka* v obci Hronský Beňadik, les a horský chrbát *Remeta* v obci Bulhary, pasienok a vrch *Remetisko* v katastri Tisovca,²¹ les *Remeta* pri obci Olšavica, pole *Remetka* v Drženiciach, prameň *Remetský prameň* pri Tornali, *Remetský potok* v katastroch obcí Poruba pod Vihorlatom, Vyšné Remety, Úbrež, Remetské Hámre, obec *Remetské Hámre*, vrch *Remetisko* v katastri obce Blatné Remety, *Remetský*

¹³ Beňko, J.: Starý Turiec, c. d., s. 37.

¹⁴ Beňko, J.: Starý Turiec, c. d., s. 79-80.

¹⁵ Kútnik Šmálov, J.: Kresťanský stredovek Slovenska. Bratislava: Vydavateľské družstvo LÚČ, 2005.

¹⁶ Krošláková, E.: Slová remeta, remata v slovenskej toponymii. In: Majtán, M. - Žigo, P. (eds.): 13. Slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku, 2.-4. 10. 1997, Bratislava: Filozofická fakulta UK v Bratislave; Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1998.

¹⁷ Krško, J.: Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2011, s. 62 - 63.

¹⁸ Kútnik Šmálov, J.: Kresťanský stredovek Slovenska, c. d., s. 30.

¹⁹ Kútnik Šmálov, J.: Kresťanský stredovek Slovenska, c. d., s. 30.

²⁰ Krošláková, E.: Slová remeta, remata v slovenskej toponymii, c. d., s. 91.

²¹ J. Stanislav spomína samotú *Oltárno* pri Klenovci (Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami. Zv. 2. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004, s. 322), severozápadne od Klenovca existuje vrch *Oltárne* (kóta 1034). Tieto názvy boli motivované pohanským obradovým kultom, preto v ich blízkosti vznikli pustovne.

kanál pri Blatných Remetách, les *Remetov* pri obci Zámutov, les *Remat'* v katastri obce Bobot, rekreačná oblasť *Remata* pri Handlovej, pasienok a pole *Rematina* pri Zliechove.

Toponymá motivované patrocíniom Hipolytus, prípadne apelatívom eremita vnímalo domáce obyvateľstvo ako nejasné, pretože motivanty sa nenachádzali v ich slovnej zásobe. Preto dochádzalo k rôznym hláskovým obmenám a vznikalo množstvo toponymických variantov. Z domácich apelatív na označenie pustovní sa využilo priame pomenovanie osoby pustovníka – *mních*, ktoré nachádzame už v praslovančine v podobe *мънѣхъ*. Toponymá tohto druhu nachádzame hojne po celom Slovensku, predovšetkým v hornatých oblastiach a názvy typu *Mních* pomenúvajú veľmi často dominantné objekty – skaly. Ľudová etymológia vysvetľuje motiváciu týchto objektov tvarom pripomínajúcim mnícha v kapucni, skloneného, prípadne modliaceho sa mnícha, holú, nezarastenú hornú časť vrchu prirovnávajú k mníšskej tonzúre a pod. V koncepcii mníšskych pustovní však ide o objekty priamo motivované prítomnosťou eremitov, ktoré sa nachádzali ďaleko od civilizácie a v blízkosti ktorých tiež často nachádzame toponymá spojené s pohanským kultom. Takto motivované toponymá sa nachádzajú predovšetkým na Liptove, v Západných a Vysokých Tatrách až po Bardejov – podrobne ich opisuje J. Kútnik.²²

Medzi dôležité toponymá dokazujúce prítomnosť pustovníkov patrí oronymum *Laurín* (1025 m n. m.) v Kremnických vrchoch. M. Golema vyslovuje hypotézu, že toto „toponymum vzniklo z gréckeho lavra, zásluhou byzantskej misie prevzatého aj do staroslovienečiny, s významom krytá ulička, pravoslávny kláštor, neskôr špeciálne označenie pre skupinu ciel, v ktorých žili pustovníci pod vedením spoločného opáta (napr. známe „lavry“ na hore Athos v Grécku).“²³ Podľa M. Golemu možno predpokladať, že v tomto priestore môžeme predpokladať archeologický nález pozostatkov kláštora typického pre tento osobitný druh mníšstva – „v priestore Laurína teda možno predpokladať sakrálnu stavbu, v jej blízkosti azda aj kresťanské kostrové pohrebisko. Dobu vzniku dávno zabudnutej lavry v tomto priestore možno dať do súvislosti s predcyrilometodskými misiami „z Grécka“, o ktorých sa zmieňuje stredoveká literárna pamiatka *Život Metoda*, tak isto možno uvažovať o súvislostiach s byzantskou misiou v r. 863, ktorá z istých dôvodov (napr. ľudnatá pohanská ekuména v okolí) tu mohla vytvoriť svoju expozitúru, do úvahy, ale ako menej pravdepodobné, prichádzajú azda aj prvé storočia uhorského štátu (hlavne roky do cirkevnej schizmy). Dobu zániku lavry možno klásť do súvislosti s prenasledovaním Metodových žiakov na Veľkej Morave, s pohanskou reakciou miestnych Slovanov po páde Veľkej Moravy alebo s neskoršou kresťanskou schizmou a následným vyhánaním mníchov východného obradu z Uhorska.“²⁴ V súvislosti s byzantskou misiou na Veľkú Moravu sa na území Slovenska dochovalo ojkonymum *Hrkovce*, ktoré sa v historických zápisoch spomína r. 1156 ako *Gyrki*, 1262 *Gurky*, 1263 *Gerkey*, *Gerky*, 1325 *Guruqui*, 1332 *Gereky*, 1773 *Hrkowce*, 1786 *Gyerk*, *Hrkowze*. Historik V. Chaloupecký tento názov chybné interpretoval ako **Ďurki*, teda *Ďurkovce*, túto chybnú interpretáciu neskôr vyvrátil maďarský slavista slovenského pôvodu I. Kniezsa. J. Stanislav vo svojom diele *Slovenský juh v stredoveku* (2004, s. 190) správne vysvetľuje názov Hrkovce, pretože ho dáva do súvislosti s etnonymom Grék (stsl. *Гръкъ*). Najstarší zápis *Gyrki* z roku 1156 interpretoval ako *Greky*, teda osada Grékov. Predpokladáme, že neskorší byzantskí misionári mohli pôsobiť aj na miestach pôvodných pustovní benediktínov, paulíniov a premonštrátov.

J. Stanislav venoval veľkú pozornosť aj ďalším ojkonymám dokazujúcim slovanské kresťanské tradície, ktoré boli ovplyvnené pôsobením misie Konštantína a Metoda v celej oblasti Nitrianskeho

²² Kútnik Šmálov, J.: Kresťanský stredovek Slovenska, c. d., s. 39-61.

²³ Golema, M.: Liminárny priestor, toponymia a stredoveká pohanská ekuména v regióne Zvolenskej kotliny Perina, Veľetúr, Ihráč, Kaľamárika a Laurín. In: Acta Historica Neosoliensia, 2009, 12, s. 234.

²⁴ Golema, M.: Liminárny priestor, toponymia a stredoveká pohanská ekuména v regióne Zvolenskej kotliny Perina, Veľetúr, Ihráč, Kaľamárika a Laurín, c. d., s. 235.

knížatstva a južných oblastí. Názvy *Močenok* (1113 *Mussenic*) < *Mučeník* < **Mqčēnik* < **mqčēnik* – podľa kostola zasvätenému mučeníkovi Klimentovi; *Dömös* medzi Ostrihomom a Vyšehradom (1138 *ecclesia Dymisiensis*, 1138 *Dimis*) a *Dömöd* v starej Pešti (1291 *Gumchud*, 1424 *Dempsed*) motivované sv. Dimitrom – obľúbeným svätcom sv. Cyrila a Metoda. Paralelu s motívom sv. Dimitra nachádzame v celom slovanskom priestore – „názov usadlosti Mitrica, dnes Mitvarcz v stolici Baranskej... ďalej na juh má taký istý pôvod srbský názov Mitrovica v oblasti Drávy a Sávy i názov bulharský Mitrovci.“²⁵ R. Krajčovič podporuje názor J. Stanislava a zároveň poukazuje na fakt, že názvy utvorené z týchto osobných mien svätcov tvoria v oblasti Dunaja „od jeho ohybu na juh takmer lineárnu sústavu v podobe *Dimiš : Dimiš : Mitra : Mitra : Mitra*, ktorá bude sotva náhodná.“²⁶ V blízkosti Močenku dokazuje J. Stanislav kresťanskú kontinuitu aj toponymom *Garázda* (1251 *Graz*), ktoré bolo motivované menom sv. Gorazda – rovnako tak aj toponymom *garažd* neďaleko Galanty, ktoré zachováva posesívny tvar **Goražd* < **Gorazdъ*.²⁷ Medzi významné osobnosti slovenských dejín patrí Pribinov syn Kocel, ktorého meno nachádzame vo viacerých názvoch *Kecel*, *Keczel*, *Keczöl*, *Keczel* (*falva*), *Magyar-Keczel*.²⁸ J. Stanislav si všimá aj ojkonymá motivované praslovanským apelatívom kňaz (*knędzъ*), ktoré takisto svedčí o kresťanskej tradícii na území Veľkej Moravy a oblasti stredného Dunaja. Tento lexikálny základ nachádzame v názvoch *Kenese* (severne od Blatenského jazera), *Kenez* v Tekove, *Kenéz* v Bihare, rovnako tak v Sabolčskej stolici a ako samotú a vrch v Šomodskej stolici.²⁹

V menšej miere môžu ranokresťanskú tradíciu odrážať aj antroponymá – či už priamo vo forme rodných (krstných) mien, priezvisk, alebo sekundárne vo forme motivantov toponým. V porovnaní s toponymami sú však antroponymá menej spoľahlivým lingvistickým a kultúrnym dokladom, pretože ľudia (nositelia mena) migrujú, antroponymum môže mať relatívne krátku dobu existencie – len počas života nositeľa mena, prípadne, ak je tradícia dedenia mena, existencia antroponyma sa predĺži o niekoľko generácií. Tradícia preberania priezviska po manželovi môže viesť k zániku určitého typu priezviska. Antroponymá (v porovnaní s toponymami) nie sú tak pevne fixované na onymický objekt – napr. pri deantroponymickom toponyme môže pri zmene majiteľa dôjsť k premenovaniu objektu.

Časovú fázu koexistencie pohanstva a kresťanstva, resp. tlak kresťanskej ideológie na pohanskú tradíciu nachádzame aj v historických dokladoch antroponým. „Kresťanská viera priniesla od svojho začiatku prvok, ktorý zasiahol aj do tejto oblasti – medzi základné akty kresťanstva patril krst. Spočiatku sa krstom naďalej prijímali slovanské (pohanské) mená, neskôr však cirkev začala požadovať, aby pokrstené deti prijali meno biblickej osoby, prípadne svätého.“³⁰ Prijatie takéhoto mena malo byť jedným zo symbolov kresťanskej viery. Inventár slovanských osobných mien sa začal obohacovať o nové cudzie mená, ktoré niekedy nevyhovovali vtedajším základným jazykovým úzom.³¹ Napätie medzi tradičnými predkresťanskými menami a novými kresťanskými menami riešili naši predkovia aj „kompromisom“, keď jedna osoba používala dve mená (nie však súčasne). Jedno meno mali kresťanské, druhé mali pohanské. Prípadne dochádzalo ku striedaniu mien podľa generácií – ak mal otec kresťanské meno, syn dostal pohanské a naopak, prípadne jeden zo synov mal kresťanské meno

²⁵ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 121.

²⁶ Krajčovič, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest, c. d., s. 121.

²⁷ Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami. Zv. 2, c. d., s. 156.

²⁸ Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami. Zv. 2, c. d., s. 224-226.

²⁹ Stanislav, J.: Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami. Zv. 2, c. d., s. 228.

³⁰ Maria Malec (1996) hovorí, že výber kresťanského mena súvisel (najmä od 12. storočia) s tým, že pôvodný nositeľ mena (svätý) mal chrániť nositeľa tohto mena pred chorobami, nešťastiami a pod. Výber mena bol zároveň ovplyvnený krajom, regiónom, cechom, blízkym kláštorom, pre ktoré boli charakteristické určité kresťanské mená (Malec, M.: Rozvoj pojęcia „imię chrześcijańskie“. In: Majtán, M. – Ruščák, František (eds): 12. Slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 25. – 26. 10. 1995. Zborník referátov. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ; Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1996, s. 185-188.)

³¹ Krško, J.: Vplyv pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien našich predkov. In: Kožiak, R. (ed.): Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. 2. 2003 v Banskej Bystrici. Bratislava: Chronos, 2004, s. 212.

a druhý bol nositeľom pohanského mena. Iným riešením bolo kalkovanie (prekladanie) niektorých latinských a gréckych mien do domáceho jazyka (*Teofil – Bohumil*). Tento postup pripomínal staré predkresťanské tradície, ktorými vznikali zložené osobné mená. Niektoré novoutvorené mená pokračovali v zaužívanom spôsobe pomenúvania osôb, ale pod vplyvom kresťanstva sa v obsahu mena objavili apelatívne základy spojené s kresťanstvom – križ (ako základný symbol kresťanstva) motivoval mená *Križan, Krišťan*. V niektorých slovanských jazykoch sa dochovali slovanské kresťanské mená, ktoré mali prvé začiatkové hlásky rovnaké ako pohanské meno, alebo aspoň podobne znelo ako jeho pohanský protipól. Napätie medzi pohanským úzom pomenúvania a kresťanským spôsobom sa najmarkantnejšie prejavila v menách, ktoré mali začiatok cudzieho (kresťanského) mena a k tomu sa pripojil slovanský (pohanský) formant. Takto sa dochovali mená *Petrislav* (1274 *Petryzlau*, 1277 *Pet-rizlau*) – z mena *Peter* (grécke *petros* – skala, teda „pevný ako skala“) a slovanská prípona *-slav*.³²

Byzantsko-slovanské jazykové kontakty môžu odrážať antroponymá typu *Vavro, Vavřík, Vavrínek, Lauro, Laurinc, Laurinec*, ktoré boli motivované latinským menom „*laurentius*, čo značilo „pochádzajúci z mesta Laurentum“ (dnes Loreto), ktorého názov vznikol zo slova *laurus* „vavrín“, v prenesenom význame „víťazstvo“.“³³ Priezviská tohto etymologického radu mohli motivovať toponymá *Laurov jarok* (les) v katastri Trsteného, *Laurová* (lúka) v obci Zálesie a *Lavrovky* (pasienok) v Krásnej Vsi. Pri názve lesa *Laurencia* v katastri Osrblia však musíme skôr uvažovať o motivácii pustovňou tak, ako v prípade názvu vrchu *Laurín* uvažuje M. Golema.³⁴

V menšej miere môžu ranokresťanskú tradíciu odrážať aj antroponymá (predovšetkým priezviská) spájané s menami troch kráľov, ktorí sa prišli pokloniť do Betlehema narodenému Mesiasovi – Gašpar, Melichár a Baltazár. Do tohto antroponymického hniezda patria aj priezviská Gašparík, Melichar, Melicherčík, Baľo, Boltižiar.³⁵

Z uvedeného vyplýva, že vlastné mená (predovšetkým toponymá) sú dôležitým svedectvom kultúrnych a hospodárskych kontaktov. Historická toponymia dokazuje existujúce napätie medzi kresťanstvom a pohanstvom, ktoré napokon viedlo k tomu, že v blízkosti dôležitých pohanských kultových centier vznikajú od 11. až 14. storočia kresťanské ojkonymá, ktorých cieľom bolo ovplyvňovať obyvateľov žijúcich v ich blízkosti a eliminovať pohanský kult. Správna interpretácia a vnímanie širších kultúrnych súvislostí toponým môže pomôcť pri výskume dejín národa, kultúrnych i cirkevných dejín. Takto zameraný vedecký výskum zároveň potvrdzuje, že onomastika má svoju vedeckú šírku a vo svojom vedeckom bádani kooperuje s mnohými vedeckými disciplínami.

Proper Names – Medieval Byzantine-Slavic Cultural and Language Contacts Witnesses

Jaromír Krško

In the paper, we focus on toponyms and anthroponyms which have survived from the Middle Ages to the present day. The semantic aspect of these onyms shows that missionaries used to work in the region of present-day Slovakia. Their role was to suppress the pagan cult and to spread Christian ideas. Many toponyms are connected to the Byzantine-Slavic cultural environment – for example Trebatice, Močenok, Diakovce, Pôtor, Hrkovce, Remetské Hámre and others. Besides oikonoms, many toponyms bear witness to the Byzantine-Slavic Christian tradition – Garázda castle, Ipolítica, Mních, Mníšek, Laurín, Laurencie, Remata, Remety, Remať, Remetov... To a smaller extent, anthroponyms may also reflect the early Christian tradition (mainly last names) – Vavro, Vavřík, Vavrínek, Lauro, Laurinc, Gašpar, Gašparík, Melichar, Melicher, Baľo, Boltižiar.

³² Majtán, M. – Považaj, M.: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area, spol. s r. o., 1998, s. 12.

³³ Majtán, M.: Naše priezviská. Bratislava: Veda, 2014, s. 55.

³⁴ Golema, M.: Liminárny priestor, toponymia a stredoveká pohanská ekuména v regióne Zvolenskej kotliny Perina, Veľestúr, Ihráč, Kaľamárka a Laurín, c. d.

³⁵ Majtán, M.: Naše priezviská, c. d., s. 53-54.